

עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט

מירית קרפל-הנס, ישראל דורון וקרן אור-חן¹

מטרת מחקר זה היא לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט. בשנים האחרונות נראה שמקצוע העבודה הסוציאלית ומערכת החוק והמשפט עוברים תהליך של התקרבות, הן מקצועית והן אידיאולוגית. זוהי מגמה חדשה לשני מקצועות אלה, שעד עכשיו שרר ביניהם ריחוק. שורשיו של הריחוק נעוצים בהתפתחות אידיאולוגית ומבנית שונה. מזה מקצוע המשפט שהוא מקצוע ותיק מאוד ומבוסס על עולם עשיר של מדעים אקדמיים; ומזה העבודה הסוציאלית כמקצוע חדש יחסית שהחל את דרכו רק במאה ה-19, ולפחות בראשיתו התבסס על פעילות וולונטרית ולא היה לו כל בסיס אקדמי. הדגש במקצוע המשפט הוא על הפרט, ותכליתו לשפר את חייו. ואילו העבודה הסוציאלית במהותה נועדה לחולל שינויים חברתיים, ומתוך כך לשפר את מצבן של אוכלוסיות נזקקות בחברה.

בשל שינויים אידיאולוגיים גברו בשנים האחרונות הכוחות המקרבים בין המקצועות, ובעקבותיהם רואים הן בעבודה הסוציאלית והן בחוק ובמשפט כלים לשינוי חברתי ולקידום צדק חברתי. מלבד זאת, בשנים האחרונות עבר מקצוע העבודה הסוציאלית תהליך רגולציה ולגליזציה, וכיום רבות מדרכי פעולתו ועבודתו של העובד הסוציאלי מושפעות מהחוק.

לאור אלה השערת המחקר הבסיסית היא שעמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט יהיו חיוביות; משמע הם יסכימו עם אמירות ועמדות שרואות בחוק כלי התומך בעבודה סוציאלית ובצדק חברתי ומקדם אותם. לצורך עריכת המחקר חובר שאלון עמדות שמכיל 25 היגדים הנוגעים לחוק ולקשר בינו לבין העבודה הסוציאלית. השאלון הועבר בצורה ידנית ל-202 עובדים סוציאליים מאזור חיפה והצפון.

ממצאי המחקר מאששים את הטענה שיש מגמת התקרבות בין שני המקצועות, שעמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי החוק והמשפט הן חיוביות באופן כללי ושרובם היו רוצים לדעת וללמוד יותר על החוק. יחד עם זאת, ההיגדים הנוגעים

1 כל המחברים הם מבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה.

לעמדות כלליות כלפי בית המשפט וליחסו לעובדים הסוציאליים שיקפו עמדות שליליות. ממצא זה מראה לנו שאמנם חלה התקרבות, אך עדיין יש השפעה לכוחות המרחיקים, ויש לפעול, הן ברמה המקצועית והן ברמה המדינית, כדי לגשר על הפער בין שני המקצועות.

מבוא

בעשורים האחרונים עובדים סוציאליים "נפגשים" יותר ויותר עם החוק. הסיבות לכך מגוונות, ונעוצות בין היתר בתהליכי רגולציה ולגליזציה שעוברים על חברת הרווחה המערבית בכלל ועל התפתחות היחסים המקצועיים והמדעיים בין תחומי המשפט והעבודה הסוציאלית בפרט. לאורך השנים עברו מפגשים אלה תמורות ושינויים, שכללו, בין היתר, מגמות של התרחקות והתקרבות.

מגמות ההתרחקות, כפי שייטען בהמשך, היו נעוצות בשורשים האידיאולוגיים השונים ובהיסטוריה המקצועית של שני המקצועות. אבל, כפי שנראה, המגמה התהפכה בשל השינויים החברתיים והאידיאולוגיים שהתחוללו מאז מלחמת העולם השנייה במקצועות אלה. מגמות אלה בולטות במיוחד בעשור האחרון בישראל, וזאת לאור חקיקת חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996 ובעקבות התפתחותן של הקליניקות הסוציו-משפטיות.

לאור האמור לעיל מטרת מחקר זה היא לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט, איך הכוחות המנתקים את העבודה הסוציאלית ממערכת המשפט והכוחות המקרבים אותה אליה באים לידי ביטוי כיום. ממצאי המחקר יאפשרו להעריך מה הכוחות הדומיננטיים הפועלים כיום במציאות, ולאור זה להמליץ המלצות ברמת המדיניות בכל הנוגע לצעדים שיש לנקוט כדי לחזק את מגמות ההתקרבות בין החוק לעבודה הסוציאלית.

סקירת ספרות

על יחסי הקרבה והריחוק שבין העבודה הסוציאלית לחוק

יחסים בין מקצועות (פרופסיות), תחומים מקצועיים או דיסציפלינות מדעיות הם מורכבים. ניתן להתבונן בהם ולנתח אותם בדרכים שונות ומגוונות. במובן זה הזיקות ויחסי הגומלין בין תחומי העבודה הסוציאלית והמשפט אינם שונים או מיוחדים. אחת הדרכים לתאר את היחסים ביניהם היא לטעון שיחסי הכוחות בין שני מקצועות אלה נמצאים במעין מתח תמידי בין שני קטבים: כוחות מנתקים וכוחות מאחדים. כפי שנתאר להלן, באופן היסטורי, המגמה הכללית היא של מעבר משליטת הכוחות המנתקים להתגברות הכוחות המאחדים. יחד עם זאת, גם כיום המתח בין הכוחות שריר וקיים. ננסה לתאר להלן את שני הכוחות האלה ואת הרקע להיווצרותם.

הכוחות המרחיקים בין העבודה הסוציאלית למשפט

את הכוחות המרחיקים בין המשפט לעבודה הסוציאלית ניתן לזהות בנקל מעיון בהיסטוריה ובמקורות החברתיים של שני התחומים: ההתפתחות האידיאולוגית, המבנית והחברתית היו שונות לחלוטין. מקצוע המשפט הוא לא רק אחד המקצועות העתיקים ביותר, אלא גם אחד המדעים האקדמיים הבסיסיים והקדומים ביותר. שורשיו הפילוסופיים של המשפט היו מעוגנים בתחומי הפילוסופיה הכללית והחיפוש אחר הצדק, בתחילה בתחומים השייכים לפרט, ואחר כך בתחומים חברתיים-מדיניים (Cotterrell, 1992). שורשיו המקצועיים של עורך הדין התאפיינו (לפחות בגרסה האנגלו-אמריקנית של המקצוע) בנאמנות ובמחויבות לשמש כמשרתו של בית המשפט, ואף יותר מכך לשמש כמייצגו הנאמן של הלקוח, של האינטרסים המשפטיים שלו, תוך נכונות להילחם בדו-קרב מול הצד שכנגד ללא יראה (Aiken & Weisner, 2003). לבסוף, עולם המשפט נתפס בעבר גם ככלי לשליטה חברתית שתכליתו, לפחות בהקשרו הפילי, להעניש ולהרתיע את אותם אלה שהוגדרו כעבריינים, כלומר אלה שעברו על החוק ועל המוסר הנוהג.

בניגוד בולט לעולם המשפט, העבודה הסוציאלית היא תחום מקצועי-מדעי צעיר וחדש יחסית. המקצוע החל את דרכו רק במאה ה-19 בפעילותם של ארגוני צדקה שונים, שפעלו מתוך מחויבות מוסרית-חברתית עמוקה למען העניים והקבוצות החלשות בחברה, וכן בפעילות פילנתרופית שלא עוגנה בחוק ולא נוקקה למשפט לשם פעילותה (Baylis, 2004). כך למשל ביקורי הידידות (friendly visitors) שהחלו באנגליה בסביבות שנת 1823, ושיש הרואים בהם את ראשית מקצוע העבודה הסוציאלית, נעשו על

בסיס וולונטרי והומני לחלוטין, מתוך דאגה למצב העוני של המשפחה ורצון לספק מודל של "דמות הנוצרי הטוב" (Bailys, 2004). העבודה הסוציאלית החלה אפוא את דרכה מתוך הקהילה ולמענה, ללא כל מעורבות פורמלית של המדינה וללא כל מעטפת מדעית מאורגנת או מתחמת. יתרה מכך, בשונה מהתפיסה המשפטית הפוזיטיביסטית, בכל הנוגע לעולם הפילי והעברייני, הדגישה העבודה הסוציאלית את ערכי הטיפול והשיקום ואת עדיפותם על פני ערכי הנקמה וההרתעה, במיוחד בהקשרים רגישים כדוגמת אלימות במשפחה (ארבל וגייפמן, 1997).

מבחינה אידיאולוגית, בשל מאפייניה הוולונטריים הלא-פורמליים והשיקומיים של העבודה הסוציאלית, נתפסו החוק והמשפט כזרים לה לחלוטין. זו גם הסיבה שהשימוש בכלים חוקיים או ההסדרה החוקית לא תאמו את העבודה הסוציאלית בראשית דרכה, ונתפסו כמיותרים ולא רלוונטיים. יתרה מכך, בשונה ממקצוע עריכת הדין, מראשיתו לא התמקד מקצוע העבודה הסוציאלית בפרט בהקשר של האוטונומיה האישית שלו או זכויותיו, ואף לא בהסדרים מקרו-חברתיים כמוכנס הכולל. דווקא תמונת הקשרים הבין-אישיים המורכבים והמגוונים והשתלבותו של היחיד במעגלים הרבים של המשפחה, השכונה, הקהילה והמדינה הן אלה ששימשו כתשתית החברתית והאידיאולוגית של העבודה הסוציאלית (Deweese & Roch, 2001). לפחות בנקודת הזמן של ראשית התפתחות העבודה הסוציאלית התאפיינה האוריינטציה הפרופסיונלית של מקצוע זה בגישה הפטרנליסטית. גישה זו אמרה שהתערבות ועזרה מקצועית יכולות לסייע לעניים, שחסרים את הכוחות, היכולת והידע העצמיים להתמודד עם מצבם, או אינם יודעים מה טוב עבורם.

הכוחות המרחיקים בין המשפט לעבודה הסוציאלית, כפי שתוארו לעיל, באו לידי ביטוי גם בישראל. בדומה למצב באנגליה במאה ה-19, גם בישראל החל מקצוע העבודה הסוציאלית את דרכו כמקצוע ללא הסדרה חוקית פורמלית. יסודות העבודה הסוציאלית בישראל הונחו בתקופת המנדט במה שהיה מכונה פלסטינה-א"י (Weiss & Gal, 2003). בעת שבה זכו עורכי הדין בפלסטינה-א"י למעמד חברתי יוקרתי, הרי שבדומה למצב במקומות אחרים בעולם הושתתה העבודה הסוציאלית על פעילות התנדבותית פטרנליסטית; היא הורכבה מגופים וולונטריים שונים בקהילה היהודית ולא רוכזה בגוף מרכזי אחד (נייפרס, 1984). העדר ההסדרה החוקית והמעמד המקצועי, לצד העבודה עם קבוצות האוכלוסייה החלשות ביותר, הדביקו לעובדים הסוציאליים באותה עת סטיגמה של בעלי מקצוע ממעמד נמוך יחסית, נעדר סטטוס חברתי, יוקרה מקצועית או תשואה כלכלית (גילת, 2002).

ההיסטוריה המקצועית, המעמד החברתי והשורשים הערכיים השונים לחלוטין גרמו אפוא באופן טבעי למצב שבו שרר, לאורך שנים ארוכות, מעין נתק בין עובדים סוציאליים לעורכי דין, ובעקבות כך גם בין תחומי העבודה הסוציאלית והמשפט. נתק זה השתקף

ברמה האקדמית והמקצועית, כשההכשרה המקצועית של שני המקצועות היתה מנותקת לחלוטין. לא זו בלבד שעובדים סוציאליים לא למדו עם עורכי דין (ולהפך), אלא שעורכי דין כמעט לא הוכשרו בתחומים חברתיים-סוציולוגיים, ועובדים סוציאליים כמעט לא הוכשרו בתחומים משפטיים (Aiken & Weisner, 2003). הדבר בא לידי ביטוי גם בעמדות של בעלי המקצוע השונים איש כלפי רעהו. לדוגמה: בספרות העוסקת בעובדים הסוציאליים ניתן היה למצוא עדויות לכך שעובדים סוציאליים "מפחדים" מהחוק או "שונאים" אותו ורואים בו כלי טכני מסוכן ש"מפריע" להם למלא את תפקידם (Miller, 1980).

הכוחות המקרבים והידוק הזיקה בין המשפט לעבודה הסוציאלית

את השורשים של הכוחות המקרבים ואף מחברים בין העבודה הסוציאלית והמשפט ניתן למצוא באותם היבטים שבהם מוצאים את הכוחות המרחיקים: בערכים האידיאולוגיים, בהקשרים המבניים-המוסדיים ובהתפתחות המקצועית-החברתית. בתחומים אלה התחוללו מאז אמצע המאה העשרים מספר שינויים, שדחפו להתקרבותם של שני המדעים והמקצועות.

כוח אחד שדחף ליתר חיבור בין העבודה הסוציאלית למשפט היה תהליך הפרופסיונליזציה של העבודה הסוציאלית, שאחד מהיבטיו היה הסדרתו החוקית. באופן היסטורי, עם חלוף השנים ובהדרגה לאורך המאה ה-20, עברה העבודה הסוציאלית טרנספורמציה מקצועית, והחלה להתפתח מהתנדבות לפרופסיה. התפתחות זאת באה לידי ביטוי בפיתוח וביסוס תורה מקצועית ספציפית, שפה מקצועית וציפיות הולכות וגדלות מצד מקצועות אחרים בחברה (Baylis, 2004). הוגמן (Hugman, 1996) מציין שתהליכים אלה כללו התפתחות מגוונת של מאפיינים, כגון גידול בכוחו של האיגוד המקצועי של העובדים הסוציאליים, פיתוח קוד אתי, חקיקת חוקים המגדירים את תחום פעילותו הייחודי של המקצוע; מאפיינים אלה כולם מסמנים את ראשית תהליך הפרופסיונליזם. כך למשל האיגוד המקצועי של העובדים הסוציאליים בארצות הברית (NASW – National Association of Social Workers) קיבל בשנת 1969 לראשונה עמדה רשמית, ולפיה תמך בכך שמקצוע העבודה הסוציאלית יוסדר באופן חוקי כך שרק מי שיקבל רישיון יוכל לעסוק בתחום (Brieland & Lemmon, 1977; Hardcastle, 1977). ואכן בעקבות עמדה עקרונית זו הסדירו מאז ועד היום כמעט כל המדינות בארצות הברית את תחום העיסוק בעבודה סוציאלית באופן סטטוטורי, פורמלי ומחייב, כך שרק מי שיש לו רישיון חוקי מוסמך לעסוק בעבודה סוציאלית (Mizrahi, 1992; Biggerstaff, 2000). התפתחות דומה ניתן היה לראות גם במדינות מערביות אחרות,

כמו אוסטרליה, קנדה, גרמניה, אנגליה וברזיל, שבהן עבר מקצוע העבודה הסוציאלית טרנספורמציה דומה (Weiss, Gal, & Dixon, 2003).

דבר דומה קרה גם בישראל. במהלך השנים מאז הקמת מדינת ישראל ועד היום חל תהליך של התמקצעות בעבודה הסוציאלית, והוא בא לידי ביטוי גם בהקשרים המשפטיים. ההתחלה של עבודה פורמלית מאורגנת היתה בשנת 1931, עם הקמת המחלקה לעבודה סוציאלית בידי נציגי ארגונים של הקהילה היהודית, ומאז התחום רק התמסד והתמקצע (Weiss & Gal, 2003). תהליך ההתמקצעות שחל עם השנים בא לידי ביטוי בהיבטים שונים: עלייה ברמת ההכשרה המקצועית; מחקר ובניית ידע חדש; גיוון תחומי הפרקטיקה והכרה בתחומי מומחיות; הקמת איגוד מקצועי וגידול בכוחו הפוליטי; פיתוח קוד אתי וכלים לאכיפה; חקיקת חוקים המגדירים את תחום פעילותו של המקצוע (שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002).

זאת ועוד, לאורך השנים נחקקו חוקים רבים ומגוונים שהטילו על העובדים הסוציאליים תפקידים מוגדרים, ובהם חוק הנוער טיפול והשגחה – 1960, החוק למניעת אלימות במשפחה – 1991, התיקון לחוק העונשין – הגנה על חסרי ישע – 1989, והרשימה עוד ארוכה (שפירו, שרר, קורין-לנגר ווייס, 2002). ההתפתחות החקיקתית הובילה לקובץ המכיל עוד כשישים וחמישה חוקים ולצדם מאות תקנות והנחיות, המטילים על העובדים הסוציאליים תפקידים ואחריות מקצועית בתחומים רבים ומגוונים (רוזנר וגולדשטיין, 2000). חוקים אלה הפכו את פעילותם של העובדים הסוציאליים לפעילות מוסדרת, בהכתיבם פעולות ספציפיות עבור אוכלוסיות מוגדרות. לצד הרחבת הסמכויות החוקיות הפורמליות, צומצם שיקול הדעת המקצועי והוגבל למסגרות משפטיות ומוגדרות.

בשנת 1996 נפל דבר במקצוע העבודה הסוציאלית בישראל: חוק חוק העובדים הסוציאליים המסדיר את העיסוק במקצוע. לחוק שתי מטרות עיקריות, כמשתמע בדברי החוק עצמו: "מטרת חוק זה להסדיר את העיסוק במקצוע העבודה הסוציאלית לשם (1) קידום רווחת הפרט והחברה בישראל תוך שמירה על כבוד האדם ועיקרון השוויון; (2) שמירה על רמה מקצועית והתנהגות הולמת של העוסקים במקצוע העבודה הסוציאלית" (חוק העובדים הסוציאליים תשנ"ו 1996). חוק העובדים הסוציאליים הביא לשינויים מהותיים רבים בעבודה הסוציאלית בישראל. אבל הנקודה המרכזית לענייננו היא שהעבודה הסוציאלית "מוסגרה" מבחינה מקצועית במסגרת משפטית פורמלית, וכיום כל עובד סוציאלי בעבודתו היומיומית כפוף להוראות החוק השונות. בכך למעשה נוצרה קרבה יתרה בין העבודה הסוציאלית למסגרת החוקית הפורמלית.

תהליך הלגליזציה שעבר על מקצוע העבודה הסוציאלית בא לידי ביטוי לא רק בהסדרה המשפטית הכוללת של המקצוע ובחקיקת חוק העובדים הסוציאליים; אלא גם בכך שעם השנים עוגנו רבות מדרכי העבודה וההתערבות שלהם – לפחות של אלה שבשירות

הציבורי – במסגרת פורמלית ברמות שונות של הסדרים חוקיים מגוונים. ואכן במהלך השנים התרחב תפקידם של עובדים סוציאליים במערכת המשפטית וגדל בצורה כה משמעותית, עד שתחומים נרחבים הנמצאים תחת המטרייה הזאת שנקראת עבודה סוציאלית מושפעים מהחוק, ורוב העובדים הסוציאליים יכולים לצפות שתהיה להם נגיעה כזאת או אחרת למערכת בתי המשפט (Lunch & Brawely, 1994).

המציאות כיום אפוא היא כזו שלא ניתן לפעול באופן מקצועי כעובד סוציאלי, בלי להכיר ולשלוט במגוון רחב של הסדרים המעוגנים בחוקים, בתקנות, בחוזרי מנכ"ל, בהוראות תע"ס ועוד. היקף פסקי הדין וההלכות הפסוקות בתחום המשפט והעבודה הסוציאלית תפח בממדים משמעותיים, ורמת המעורבות של בתי המשפט בתחום הסוציאלי היא אדירה. עובדים סוציאליים נוגעים בחוק בכל פעולה שהם עושים ובכל תחום התמחות שהם עוסקים בו; עובד סוציאלי אינו יכול להימנע ממגע עם החוק (דורון, 2004; דורון, רוזנר, הנס-קרפל, 2001; 2007; Brayne, Martin, & Carr).

כוח אחר שהביא להתקרבות המשפט והעבודה הסוציאלית היה הטרנספורמציה האידיאולוגית שעברה על שני המקצועות. אם בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 היו שני המקצועות מעוגנים באידיאולוגיות סותרות – פוזיטיביזם פורמלי המנותק ממוסר בעולם המשפט, ופטרנליזם ערכי המעוגן במוסר בעולם העבודה הסוציאלית – הרי ממחצית המאה ה-20 ועד היום עברו שני המקצועות מהפכה אידיאולוגית בעלת מאפיינים דומים (אם כי בקצבים שונים): שני התחומים אימצו לעצמם שיח חברתי המבוסס על ערכי זכויות האדם, ומבקש להיחלץ ממסגרות פורמליות מקצועיות נוקשות ולהשתמש בידע המדעי-חברתי ככלי לקידום צדק חברתי והעצמת קבוצות חברתיות מוחלשות (מאוטנר, 1993).

את שורשי הטרנספורמציה הערכית שעברו עלומות המשפט והעבודה הסוציאלית ניתן לזהות בשני מקורות שהיו זהים לעבודה הסוציאלית ולמשפט: תנועת זכויות האדם והאזרח ו"שיח הזכויות"; התפיסה של חוק ועבודה סוציאלית ככלים לשינוי חברתי. ככל שהדבר נוגע למקור הראשון, הרי שמאז תום מלחמת העולם השנייה, ובעקבות הטרגדיה האנושית שהתרחשה בה, נוצר הצורך ביצירת אידיאולוגיה המקדשת את חירות היחיד, את הצורך בהגנה על זכויות היסוד שלו בתחומים הפוליטיים, האזרחיים, החברתיים והתרבותיים, על בסיס אוניברסלי, שאינו תלוי זמן או מקום, ומעוגן במהות האנושית של האדם ככזה.

לשיח הזכויות היה טבעי להשתלב בעולם המשפט. הוא משתלב היטב עם מהות החוק ככלי להסדרה ולעיצוב חברתיים. החוק בהקשר זה מספק סטנדרטים הנחוצים לשמירה על הסדר החברתי ומביא לידי ביטוי את השליטה החברתית שנהפכה נחוצה מעצם השינוי שעברה החברה מחברה שאנשים בה חיים כאינדיווידואליים אוטונומיים לחברה

שהאנשים בה חיים בקבוצות (Brieland & Lemmon, 1977). החוק הוא אפוא חלק מהמערכת החברתית שמכילה בתוכה הנחות בנוגע למהות הזכויות והצדק שמשרתים את המטרה של המדינה שבמסגרתה הוא קיים. מכאן שתמיד נמצא בחברה גם כאלה המתנגדים לחוק, ומצויים במאבק על שינוי מתוך רצון לקבל "זכויות טובות יותר" ולהגדיר מחדש מהו צדק (Alcock & Harris, 1982). אם כן, אין זה מפתיע שמבחינה היסטורית ה"שחקנים" המרכזיים שפעלו במסגרת תנועת זכויות האדם, הן בארצות הברית והן בישראל, היו דווקא עורכי דין ומשפטנים (זיו, 2008).

לאור האמור לעיל, היה טבעי מאוד לעולם המשפט לאמץ תפיסת עולם של "הנדסה חברתית" ולראות בחוק כלי יעיל ליצירת שינוי חברתי. בתיאוריות הסוציולוגיות שפיתחו הצליחו סוציולוגים, כמו ובר ודורקהיים, שבאו מחוץ לעולם המשפט, להצביע על הממדים הסימבוליים והפונקציונליים שהמשפט והחוק ממלאים בחברה האנושית (Cotterrell, 1992). מכאן קצרה היתה הדרך ליצירת החיבורים והזיקות המצביעים כיצד החוק משקף תהליכים של מבנה חברתי משתנה, ואף שותף להם באופן אקטיבי. שהרי מבנה חברתי הוא לא רק תוצאה פשוטה של כוחות כלכליים, אלא הוא תוצר המשלב בין כוחות פוליטיים לכוחות אידיאולוגיים הפועלים בחברה (Alcock & Harris, 1982).

החוק בהקשר זה משתלב עם תפיסה אידיאולוגית שניתן לעצב את החברה באמצעות הנדסה חברתית (social engineering) (Alexander & Schmidt, 1996). מורכבות ההנדסה החברתית באמצעים משפטיים באה לידי ביטוי גם בעבודה שניתן לעשות שימוש בחוק ככלי לשינוי חברתי בדרכים שונות: ישירה ועקיפה. הדרך הישירה היא לחוקק חוקים בנוגע לנושאים שונים בחברה. הדרך העקיפה היא המבנים החברתיים השונים שמעצב החוק ויש להם השפעה ישירה על מבנה החברה. ההבחנה בין שתי הדרכים אינה חותכת, וברוב המקרים ישפיעו שתיהן במקביל (Dror, 1970). אחד הביטויים המעשיים של אימוץ הגישה של עריכת דין ככלי לשינוי חברתי, גישה שתורמה בפועל לקירוב ולהרחבת ממשקי שיתוף הפעולה בין משפטנים לעובדים סוציאליים, היה תהליך הקמתן של קליניקות לסיוע משפטי בכל הפקולטות למשפטים בישראל. קליניקות אלה, שהתמקדו רובן ככולן בהגנה על זכויות יחידים, בעיסוק בעוני ובהעצמתן של קבוצות מוחלשות, חייבו שיתוף פעולה בין תחומי ויצרו נקודות השקה חדשות ומשמעותיות בין עולם המשפט לעולם העבודה הסוציאלית (זיו, 2008).

שיח הזכויות יצר שינוי עמוק לא רק בעולם המשפט, אלא גם בערכי העבודה הסוציאלית. בעשורים האחרונים ניתן לזהות במקומות שונים בעולם שינוי אידיאולוגי עמוק בכיוון של אימוץ ערכים המעוגנים בשיח הזכויות במסגרת העבודה הסוציאלית. ערכים כמו העצמה, כיבוד האוטונומיה הם תוצרים של הנפח הגדל של שיח הזכויות במסגרת ערכי העבודה הסוציאלית (Reichert, 2003; Weiss & Welbourne, 2007). יתרה מכך, כחלק מאימוץ שיח הזכויות, גם בתחום העבודה הסוציאלית הלכה והתחזקה הנטייה לראות את

חשיבות היכולת המקצועית של העובד הסוציאלי להיות סוכן פעיל לשינוי חברתי. העבודה הסוציאלית מושתתת על הרעיון המרכזי של שיפור חיי הפרט ומתוך כך שיפור המצב החברתי שאנו חיים בו. העבודה הסוציאלית שואפת לפתח את אחריותו האישית של הפרט בניהול חייו ואת שותפותו בקבלת ההחלטות החשובות הנוגעות לו. יש הרואים בעבודה הסוציאלית את אמנות מתן הסיוע לפרט תוך שיתוף פעולה עמו, כדי שיגיע להישגים ולשיפור במגוון תחומי חייו (Compton & Galaway, 1994). העובד הסוציאלי נתפס כזה שתפקידו להרחיב את טווח האפשרויות של הפרט ושל החברה. העבודה הסוציאלית משרתת את אותם האנשים שמערכות אחרות בחברה לא הצליחו לשרת.

שיח הזכויות השתלב היטב גם עם הגישה הגורסת שהעבודה הסוציאלית מחויבת לשרת אוכלוסיות "מובסות" החיות בשולי החברה או נשכחו בצדי הדרך (Germain & Gitterman, 1996; Hepworth, Roorey, & Larsen, 2002; רוזנפלד, 1993). רוזנפלד (1993) טוען שתפקידה של העבודה הסוציאלית הוא להתמקד ולהצטייד בדפוסי עבודה שישרתו את האוכלוסיות המובסות, אותן אוכלוסיות גורמים אחרים בחברה לא יכולים או לא רוצים לשרת. כורזים (1978) מציין ברוח דומה שניתן לראות בעובד הסוציאלי מתריע חברתי, כזה שמדווח, מתריע ומונע את החרפתן והתפתחותן של בעיות חברתיות.

אין בכל האמור לעיל כדי לטעון שעולמות העבודה הסוציאלית והמשפט בישראל הגיעו להשלמה וחפיפה. הפערים – ואף המתחים – בין הפרופסיות ממשכים להתקיים ברמות שונות גם כיום. דוגמה מעניינת בהקשר זה של שיח זכויות היא הדגשים השונים של המשפטנים והעובדים הסוציאליים. המשפטנים מתמקדים במושגי האוטונומיה והחירות, בעוד עמיתיהם, העובדים הסוציאליים, מתמקדים במושגי ההעצמה או גישת הכוחות (כהן ובוכבינדר, 2005). יחד עם זאת, דווקא החפיפה הרעיונית בין המושגים השונים משקפת דו שיח פורה והשפעות הדדיות של עולמות המשפט והעבודה הסוציאלית זה על זה.

עמדות עובדים סוציאליים כלפי החוק

הדרך לחקור ולמדוד את הזיקה בין העבודה הסוציאלית למשפט היא רבת נתיבים ומורכבת. ניתן להעלות על הדעת בהקשר זה שיטות ומתודולוגיות מחקר רבות. אחת מהן היא חקר עמדות. במחקר מסוג זה נשאלים אנשים על עמדותיהם כלפי ממדים שונים של החוק, ודרך ניתוח תשובותיהם מסיקים מסקנות בנוגע לחוק ולהשפעתו. נפרט להלן בקצרה את הרלוונטיות של חקר עמדות למחקר זה.

חוקרים מנסים להבין עמדות כדי לנבא על פיהן התנהגות חברתית פעילה או, לחילופין, להביא באמצעותן לשינוי התנהגות. עמדה היא נטייה פסיכולוגית שמובעת דרך הערכה, חיובית או שלילית, של ממדים שונים של שלם כלשהו (Eagly & Chaiken, 1998). במ (Bem, 1970) הגדיר את מושג העמדה כתיאורו של הפרט את רגשותיו החיוביים או השליליים כלפי היבט מוכר בסביבתו. עמדה נתפסת לעתים כתפיסה המארגנת, במישורין או בעקיפין, באופן פסיבי או דינמי, את תגובות הפרט כלפי עצמו וכלפי המצבים שהוא מתייחס אליהם ומשפיעה עליהם (Allport, 1935). חשיבות העמדה נובעת מכך שלעמדות נודעת, בין היתר, השפעה חזקה על ההתנהגות, והן יכולות אף לנבאה במגוון מצבים (גרין, 1995; Sherif & Sherif, 1967; Millar & Tesser, 1989).

המחקר שיוצג להלן מתמקד בצד אחד בלבד של העמדות ההדדיות של העבודה הסוציאלית והמשפט: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי החוק והמשפט. אין הוא עוסק בשאלת עמדותיהם של עורכי דין כלפי עובדים סוציאליים או בהשוואת העמדות של שתי הפרופסיות זו מול זו. סקירת הספרות העוסקת בעמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט מבטאת בסופו של דבר את יחסי הכוחות בין הכוחות ה"מרחיקים" לכוחות ה"מקרבים". עד היום שיקפו הממצאים העיקריים את עליונותם של הכוחות המרחיקים. הם מלמדים על כך שבקרב העובדים הסוציאליים רווחת גישה של הסתייגות מכל הקשור בלימוד הבסיס החוקי לפעולתם ומשימוש שיטתי בבסיס זה להשגת מטרות המקצוע (שניט, 1988; Katz, Fogelson, 1970; Brennan & Khinduka, 1971). העובד הסוציאלי נוטה לתפוס את החוק כבלם על דרך הפעולה המקצועית היעילה (שניט, 1988). החוק נתפס כמעמסה, והעובד הסוציאלי סבור לעתים שתכליתו לסכל את ניסיונותיו לשפר את מציאות חייו של לקוחותיו (Fogelson, 1970). מערכת המשפט מתוארת בידי עובדים סוציאליים כסמכותית, שופטת ומגבילה, והעובדים הסוציאליים נתעים על פי רוב ממעורבותה (Brennan & Khinduka, 1971). העובדים הסוציאליים חשים שהם יודעים מעט מאוד אודות המערכת המשפטית ומביעים חשש שעם כניסת החוק לתחום פעולתם, הם יאלצו להתפשר על ערכי העבודה הסוציאלית (Brayne, Martin, & Carr, 2001).

ניתן אפוא לומר בנוגע לרוב העובדים הסוציאליים, שעמדתם כלפי מערכת החוק והמשפט אינה אהדת. שניט (1988) מזהיר שגישה של ניכור, אי אמון וחרדה, שפיתחו עובדים סוציאליים כלפי המערכת המשפטית וסדרי עבודתה וכלפי עורכי הדין, פוגעת בכושרם לפתור בעיות, כשמעורבות בתי המשפט היא מחויבת המציאות. יתרה מכך, חשש העובדים הסוציאליים מפגיעה בחופש הפעולה המקצועי השמור להם מוביל להסתייגות ממערכת המשפט. אי בקיאותם של העובדים הסוציאליים בנבכי מערכת המשפט מובילה להירתעות, והחשש מפגיעה בערכים ובאידיאולוגיה של העבודה הסוציאלית מוביל לקונפליקטים רבים. רכישת ידע על דרך הפעולה של המערכת המשפטית בעניינים

שנדרשת מעורבותה בפתרון בעיות תסייע לעובד הסוציאלי להתמודד עם הקשיים ולעתים אף לרתום את המערכת לקידום מטרותיו בטיפול (שניט, 1988).

עם זאת, חשוב להיות זהירים בהכללות ובמסקנות שניתן להסיק ממחקרים על עמדות כלפי החוק, הנערכים במדינות ובמערכות משפט שונות. מחקרים משווים בינלאומיים בתחום ההיבטים הפרופסיונליים והחוקיים של העבודה הסוציאלית מלמדים, שיש הבדלים מהותיים בין מדינות שונות ברחבי העולם בדרכי ההסדרה החוקית של המקצוע וכן בתכנים ובסמכויות המוענקות לעובדים הסוציאליים (Weiss, Gal, & Dixon, 2007; Weiss & Welbourne, 2003). על כן עמדות עובדים סוציאליים כלפי החוק עשויות להיות מושפעות לא רק מהקשרים מקצועיים ודיסציפלינריים אוניברסליים, אלא גם מהתרבות החברתית-המשפטית וההסדרה החוקית הספציפית של העבודה הסוציאלית הנוהגות במדינתם.

המחקר

המטרה

אם כן, העבודה הסוציאלית והמשפט עברו בשנים האחרונות תהליך מתמשך של התקרבות בין מקצועית. כיום אין עובד סוציאלי יכול להימנע מלהימצא במגע עם המערכת המשפטית והחוקית. מלכתחילה נראה שהכוחות המרחיקים שלטו בכיפה. יחד עם זאת, לאור השינויים האידיאולוגיים, המבניים והחברתיים שהתחוללו בתחום המשפט והעבודה הסוציאלית, ייתכן מאוד שדווקא הכוחות המקרבים יבואו כיום יותר לידי ביטוי. מעניין לציין שאף שהתפתחות הכוחות המקרבים זכתה לתיאור בספרות המקצועית, עד היום לא נערכו מחקרים עדכניים ביחס לעמדות של עובדים סוציאליים כלפי המשפט והחוק, ולא נבחנה השאלה עד כמה השינויים האידיאולוגיים והחוקיים שהתחוללו בישראל (כגון חקיקת חוק העובדים הסוציאליים) הביאו גם לשינוי בעמדות של העובדים הסוציאליים כלפי המשפט בכללותו. מטרת מחקר זה היא אפוא לבחון את עמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק בישראל, לאור השינויים שהתחוללו ביחסי המשפט והעבודה הסוציאלית בעשור האחרון. זוהי השערת המחקר הכללית: בעקבות התגברות הכוחות המחברים ינקטו עובדים סוציאליים בישראל עמדות חיוביות כלפי החוק בהקשרים תוכניים שונים.

המדגם

המחקר הוא מחקר כמותני. אוכלוסיית המדגם מנתה 202 עובדים סוציאליים והתבססה על מדגם נוחות. המדגם הורכב משני חלקים. חלק אחד כלל עובדים סוציאליים מלשכות רווחה ושירותים סוציאליים שונים באזור הצפון (48 אחוז; n=95), ואילו החלק האחר הוא עובדים סוציאליים הלומדים לתואר שני באוניברסיטת חיפה (52 אחוז; n=107). המדגם הורכב כך כדי להגדיל את מספר המשתתפים במחקר ועל ידי כך להגדיל את מהימנות התוצאות.

לוח 1

נתוני גיל, מגדר, ארץ לידה ולאום במדגם

אחוז(%)			שכיחות			שם המשתנה \ קטגוריות
סה"כ	לא סטודנט	סטודנט	סה"כ	לא סטודנט	סטודנט	
גיל						
20.8	2.1	37.9	42	2	39	29-20
45	43.2	46.6	91	41	48	39-30
21.3	32.6	10.7	43	31	11	49-40
12.9	22.1	4.9	26	21	5	מעל 50
מגדר						
87.6	86.3	88.2	176	82	90	נקבה
12.4	13.7	11.8	25	13	12	זכר
ארץ לידה						
86.6	85.3	89.3	175	81	92	ישראל
13.4	14.7	10.7	27	14	11	אחר
לאום						
87.9	90.3	86.3	175	84	88	יהודי
12.1	9.7	13.7	24	9	14	ערבי

מלוח 1 עולה שכמעט מחצית מהמדגם (45 אחוז) נמצאת בקבוצת הגיל 39-30, 87.6 אחוז מהמדגם הם נשים ורובם ילידי הארץ (86.6 אחוז) בני לאום יהודי (87.9 אחוז). בהשוואה בין שתי אוכלוסיות המדגם נראה שיש הבדל משמעותי במשתנה הגיל בקטגוריה של 29-20 באוכלוסיית הסטודנטים לתואר שני. 37.9 אחוז מתוך האוכלוסייה

נמצאים בקטגוריית גיל זו, לעומת 2.1 אחוזים מתוך אוכלוסיית הנבדקים שאינם סטודנטים לתואר שני. בהשוואה לחתך הסוציו-דמוגרפי של כלל העובדים הסוציאליים בישראל, לפי מחקר של בר-צורי (2003), המדגם משקף את כלל העובדים הסוציאליים בישראל. דמיון בין תוצאות המחקר הנוכחי לבין מחקרה של בר-צורי נמצא בהיבטים האלה: 89 אחוז מבין העוסקים בעבודה סוציאלית הם נשים, הגיל הממוצע הוא 40.2, ורובם המכריע של העוסקים במקצוע הם בעלי לאום יהודי (95.8 אחוז).

בכל הנוגע לנתוני הרקע הסוציו-דמוגרפיים האחרים, הרי שרובה המכריע של אוכלוסיית המדגם הועסק במגזר הממשלתי (62.6 אחוז). תוצאות אלה עולות בקנה אחד עם תוצאות מחקר בנוגע למאפייני תעסוקה של עובדים סוציאליים (בר-צורי, 2003). מבחינת ההבדלים בין שתי אוכלוסיות המדגם (עובדי לשכות הרווחה ועובדים סוציאליים תלמידי תואר שני) נמצא שההבדל הגדול ביותר מבחינת מקום העבודה מצוי במקום עבודה פרטי שבו עובדים 21.6 אחוז מהסטודנטים לעומת 6.3 אחוזים מהלא סטודנטים. בנושא תחום ההתמחות עולה שיש שתי קבוצות עיקריות: קבוצה אחת מתמחה בילדים ובנוער (27.1 אחוז) והקבוצה האחרת מתמחה במשפחה (24.0 אחוז). עוד עולה ש-70 אחוז בקירוב מהנבדקים עובדים במקצוע עד 14 שנים.

כלי מחקר

הנתונים נאספו בשיטה של שאלון מובנה המורכב משאלות סגורות, שחובר במיוחד לצורכי המחקר. השאלון כולל שלושה חלקים: שאלון עמדות, שאלון רצייה חברתית, שאלון דמוגרפי. שאלון העמדות בנוי מעשרים וחמשה היגדים הנוגעים להיבטים שונים של עמדות עובדים סוציאליים כלפי החוק. חלק זה הורכב הן משאלות שחוברו במיוחד לצורכי מחקר זה והן משאלות שנלקחו מתוך שאלון של רייס (Rice, 1970) שבדק שינוי עמדות בקרב אסירים ועובדים סוציאליים בבתי כלא מקומיים. משאלון זה נלקחו ההיגדים המתייחסים לעמדות כלליות כלפי החוק. שאר השאלות שמרכיבות את השאלון מבוססות על סקירת הספרות ועל התמות המרכזיות שעלו ממנה. התמה הראשונה היתה השאלה אם ההתקרבות בין עולם החוק והמשפט לבין העבודה הסוציאלית מוצאת את ביטויה גם בתחום ההכשרה. מתוכה נגזרו עולם התוכן הראשון, מקום החוק בהכשרה, ועולם התוכן השני, ידע והיכרות עם החוק. מסקירת הכוחות המקרבים עבודה סוציאלית לחוק ומשפט ומרחיקים אותם לאורך השנים נגזרו שלושה עולמות תוכן: זיקה בין חוק לעובדים סוציאליים, עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים סוציאליים ועמדות כלליות כלפי החוק. בסקירת הספרות יש סקירה של תהליך הלגליזציה של העבודה הסוציאלית והשפעת החוק על המקצוע. מנושא זה נגזרו עוד שני עולמות תוכן: השפעת החוק על קבוצות חלשות והשפעת החוק על העובד הסוציאלי בשטח.

הנבדקים התבקשו לדרג את מידת הסכמתם עם כל היגד על סולם ליקרט בן 5 דרגות: 1- מאוד לא מסכים; 2 - לא מסכים; 3 - אדיש; 4 - מסכים; 5 - מאוד מסכים. במחקר עצמו קיבל כל נבדק ציון ממוצע בכל אחד מעולמות התוכן על פי ממוצע התשובות מאותו עולם תוכן. לפני העברת השאלון לקבוצת המחקר בחנו אותו חמישה שופטים-מומחים מתחום העבודה הסוציאלית והמשפט כדי לוודא אם הוא אכן בודק עמדות של עובדים סוציאליים כלפי החוק. בעקבות הערותיהם הוכנסו שינויים ספורים במבנה השאלון. לשם בחינת מהימנות השאלון הועבר פיילוט ל-15 סטודנטים בקירוב. המהימנות חושבה באמצעות אלפא של קרונברך. על סמך מהימנות זו הועבר שאלון המחקר. מהימנות המחקר היא $\alpha=0.68$.

שאלון הרצייה החברתית הורכב משמונה פריטים המתייחסים למידת הרצייה החברתית של הנבדק. השימוש במונח רצייה חברתית משמעו שמי שיש לו רצייה חברתית גבוהה ייטה לענות בשאלון תשובות שהוא מניח שהבודק מקווה להשיג בעזרת המחקר הנוכחי. כלומר: אם הנבדק מניח שכוונת החוקר להוכיח שעמדות העובדים הסוציאליים כלפי החוק הן חיוביות, הוא ייטה לבחור דירוגים גבוהים בשאלון ולהפך. שאלון זה הוכנס כדי לנטרל משתנה מתערב שיכול להטות את תוצאות המחקר. הוא מבוסס על שאלון שפיתחו קראון ומארלו (Crowne & Marlowe, 1964) וכן על הנוסח העברי של בן צור (Ben Zur, 2002). המשיב יכול לענות ביחס לכל אמירה נכון או לא נכון. נעשה היפוך דירוגים בפריטים האלה: 1, 3, 7, 8. ציון השאלון מורכב מסכום התשובות בכיוון רצייה חברתית גבוהה. לבדיקת הקשר בין ציון הרצייה החברתית לבין שאלון העמדות נערך מבחן פירסון. למעט עמדה אחת (עמדה מס' 1, שגם בה מידת הקשר שנמצא היתה חלשה ביותר [$r_p=0.214$, $p<0.001$]), לא נמצא קשר מובהק בין הרצייה החברתית לבין ממצאי המחקר, ולפיכך נמצא שלמשתנה מתערב פוטנציאלי זה לא היתה השפעה על תוצאות המחקר.

השאלון הסוציו-דמוגרפי כולל משתנים כגון גיל, ארץ לידה, מגדר, לאום, שנות ותק, מקום עבודה. ממצאי חלק זה בשאלון תוארו בלוח 1. בסוף חלק זה הוספו שלוש שאלות כלליות הנוגעות למידת החשיפה של העובדים הסוציאליים לחוק ומשפט בעבודתם: האם יש יועץ משפטי במקום העבודה? האם הוגשה נגדך תביעה משפטית במסגרת עבודתך כעובד סוציאלי? האם יצא לך להופיע בבית המשפט במסגרת עבודתך? הממצאים של חלק זה מופיעים בלוח 2 להלן.

מלוח 2 עולה שברוב מקומות העבודה יש יועץ משפטי (57.4 אחוז) ושלא הוגשה תביעה משפטית במסגרת עבודתם נגד רובם המכריע של משתפטי המחקר (98.5 אחוז). לרוב אוכלוסיית המחקר לא יצא להופיע בבית משפט (40.2 אחוז) או שיצא להופיע מעט (35.2 אחוז).

לוח 2

נתוני המדגם בנוגע למידת החשיפה של עובדים סוציאליים
למערכת החוק והמשפט

אחוז (%)	שכיחות	מדדי חשיפה לעולם המשפט \ קטגוריות
		האם במקום עבודתך יש יועץ משפטי?
57.4	113	כן
42.6	84	לא
		האם הוגשה נגדך תביעה בשל עבודתך כעובד סוציאלי?
1.5	3	כן
98.5	196	לא
		האם יצא לך להופיע בבית משפט?
40.2	80	בכלל לא
35.2	70	מעט
8.0	16	ממוצע
8.0	16	הרבה
8.5	17	הרבה מאוד

הליך ועיבוד נתונים

השאלונים הופצו בצורה ידנית לאוכלוסיית העובדים הסוציאליים במהלך שנת 2006: לתלמידי התואר השני חולקו השאלונים במסגרת שיעורים שנכחו בהם באוניברסיטת חיפה; לעובדים הסוציאליים בשדה חולקו השאלונים במקומות העבודה במישרין בידי עורכי המחקר. בשני המקרים מולאו השאלונים מיד והוחזרו במקום לידי עורכי המחקר; לא היו מקרי סירוב לקחת חלק במחקר. השאלונים מולאו באופן חופשי ואנונימי, לאחר קבלת הסבר אודות מהות המחקר, תוך הקפדה על שמירת סודיות ופרטיות. כל משתתף קיבל שאלון המורכב מארבעה דפים: דף ראשון תדריך למילוי השאלון, דף שני שאלון עמדות (רצ"ב כנספח), דף שלישי שאלון רצייה חברתית ודף רביעי שאלון סוציו-דמוגרפי. בבניית המחקר נעשה ניסיון לבנות הליך שימור על השתתפות חופשית לחלוטין וכן על אנונימיות מלאה של משתתפי המחקר. הנתונים עובדו באמצעות תוכנת SPSS תוך שימוש בשיטות סטטיסטיות המקובלות בתחומי מדעי החברה. שיטות אלה

כללו הצגת שכיחויות של תשובות, חישוב מדדי מרכז ופיזור (ממוצעים וסטיות תקן), ניתוחי קורלציות, עריכת מבחני t וניתוחי שונות (מבחני F).

ממצאים

הקשר בין המשתנה התלוי ציון כללי לבין המשתנים הבלתי תלויים

בשלב הראשון של ניתוח הממצאים ניתן לכל משתתף "ציון" כללי על העמדה הכללית כלפי החוק. לשם קביעת הציון הכללי נעשה היפוך ציון לעמדות שביטאו עמדות שליליות כלפי החוק, באופן שהציון הכולל משקף עמדה כללית – חיובית או שלילית – כלפי החוק בכללותו. בניתוח זה ממוצע הציון הכללי של כלל הנבדקים בשאלון הוא 3.39, וסטיית התקן היא 0.33. משמעות ציון זה היא שבדרך כלל עמדת העובדים הסוציאליים כלפי החוק היא חיובית יותר מאשר שלילית. בשלב השני נותחו הקשרים הסטטיסטיים בין משתני רקע סוציו-דמוגרפיים לבין הציון הכללי של העמדות כלפי החוק.

הממצאים (באמצעות מתאמי ספירמן) הצביעו על קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין הציון הכללי לשני משתנים סוציו-דמוגרפיים מרכזיים: גיל (0.205) ושנות ותק (0.25). כלומר: ככל שגיל הנבדק גבוה יותר, כך הציון הכללי שלו חיובי יותר (כלומר גבוה יותר). וככל שלנבדק יש יותר שנות ותק, הציון הכללי שלו גבוה יותר. בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי בשאלון למאפיינים של מקום העבודה נערך ניתוח שונות חד גורמי מסוג ANOVA. בניתוח זה נמצא שיש השפעה מובהקת למקום העבודה על הציון הכללי $[F_{(4,196)}=2.55, p<0.04]$. לבחינת מקור המובהקות נערך ניתוח Post-hoc מסוג Scheffe, ונמצאו הבדלים בציון הכללי בין נבדקים שעובדים במקומות ממשלתיים לבין נבדקים שלא עובדים ובין נבדקים העובדים במקומות פרטיים לבין נבדקים שלא עובדים. ממוצע התשובות הכללי של העובדים במקומות ממשלתיים ($\bar{X}=3.44$) גבוה מזה של הנבדקים שלא עובדים בכלל ($\bar{X}=3.17$). בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי לבין יתר משתני הרקע הסוציו-דמוגרפיים לא נמצאו הבדלים מובהקים בקשר בין הציון הכללי למשתנים האלה: ארץ לידה, מגדר, לאום או תחום התמחות והיות המשתתף סטודנט לתואר שני. בהקשר זה מעניין להדגיש שעצם השייכות לאחת משתי קבוצות המחקר – סטודנטים לתואר שני או עובדים סוציאליים בשדה שאינם סטודנטים לתואר שני – לא נמצאה כמשתנה בעל משמעות מובהקת ביחס לעמדות כלפי חוק.

לבסוף, בכל הנוגע לקשרים בין הציון הכללי לבין מאפייני ה"חשיפה" לעולם המשפט, המשתנה היחיד שנמצא עמו קשר מובהק הוא "האם יצא לך להופיע בבית משפט". נערך

מבחן ספירמן כדי לחשב קשר זה, ונמצא שיש קשר חיובי בין ההופעה בבתי משפט לבין העמדה הכללית כלפי החוק [$r_s=0.18, p<0.01$]; ככל שנבדק הופיע יותר בבתי המשפט, עמדתו כלפי החוק חיובית יותר. בשני המשתנים האחרים "האם יש במקום עבודתך יועץ משפטי?" ו"האם הוגשה נגדך תביעה במסגרת עבודתך?" לא נמצא הבדל מובהק, ובכל מקרה המספר הקטן ביותר של המשתתפים שהוגשה נגדם תביעה (שלושה בלבד) לא אפשר הסקה סטטיסטית תקפה.

קשרים בין המשתנה התלוי עולמות התוכן השונים למשתנים הבלתי תלויים

לאחר שניתחנו את הממצאים בהקשר של הציון הכללי, עברנו לניתוח סטטיסטי נפרד של כל אחד מעולמות התוכן כשלעצמו. שוב, כמו בתת-פרק הקודם, לכל עולם תוכן ניתן ציון ממוצע, ולאחר מכן נעשו ניתוחי הקשרים בין נתוני רקע סוציו-דמוגרפיים לבין כל עולם תוכן (ראו לוח 3).

לוח 3

הציון הממוצע לפי חלוקה לעולמות התוכן השונים

זיקה בין חוק לעו"ס	השפעת החוק על העו"ס בשטח	עמדות כלליות כלפי החוק	עמדות כלפי ביהמ"ש ויחסו לעוסי"ם	השפעת החוק על קבוצות חלשות	ידע והיכרות עם החוק	מקום החוק בהכשרה	
3.39	3.64	3.54	2.78	3.71	3.10	3.77	\bar{X}
0.58	2.05	0.61	0.49	0.50	0.79	0.64	S.D

מלוח 3 עולה שהממוצע הגבוה ביותר התקבל בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה"; כלומר: רוב העובדים הסוציאליים מסכימים שיש מקום וראוי ללמד את עולם המשפט לעובדים סוציאליים. מהצד האחר של הסקאלה התקבל הממוצע הנמוך ביותר בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים". מתברר שעמדות העובדים הסוציאליים כלפי מערכת בתי המשפט והשופטים הן, יחסית, השליליות ביותר מבין עולמות התוכן. סטיית התקן הגבוהה ביותר התקבלה בעולם התוכן של "השפעת החוק על העבודה בשטח".

כדי לברוק אם לגיל הנבדק ולוותק שלו יש השפעה על עמדותיו בכל אחת מקבוצות עולמות התוכן, חושב מדד ספירמן לבחינת הקשר בין המשתנים השונים ומידת השפעתם. ממצאי המחקר העלו שיש קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין משתנה הגיל לבין עולמות התוכן האלה: "השפעת החוק על הקבוצות החלשות" (0.190), "עמדות כלליות כלפי החוק" (0.217), "זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית" (0.200). כך שככל שגיל הנבדק

גבוה יותר, כך יהיו עמדותיו בכל אחד מעולמות התוכן שצוינו חיוביות יותר. עוד עלה מן הממצאים שיש קשרים חיוביים חלשים מובהקים בין ותק לבין עולמות התוכן האלה: "ידע והיכרות עם החוק" (0.253), "השפעת החוק על הקבוצות החלשות" (0.276), "עמדות כלליות כלפי החוק" (0.227), "השפעת החוק על העובד הסוציאלי בשטח" (0.172), "זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית" (0.189). במלים אחרות, ככל שלנבדק היו יותר שנות ותק, כך גם עמדותיו בעולמות התוכן שצוינו היו חיוביות יותר. לעומת זאת, נמצא קשר שלילי חלש מובהק בין ותק לבין עולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים", כך שככל שלנבדק יותר שנות ותק, כך יהיו עמדותיו בעולם תוכן זה פחות חיוביות. לבחינת הקשר בין עולמות התוכן לבין יתר המשתנים – ארץ לידה, מגדר ולאום – נערך מבחן t, ולא נמצא קשר מובהק.

בכל הנוגע לקשר בין עולמות התוכן למשתנים "מקום העבודה" ו"תחום ההתמחות" נמצאו הממצאים האלה: נמצא קשר חיובי בין "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" לבין תחום ההתמחות. לבחינת מקור המובהקות נערך מבחן Post-hoc מסוג Sheffe, ונמצאו הבדלים בין תחום התמחות קשישים לתחום התמחות נוער/ילדים, כך שממוצע התשובות של קשישים ($\bar{X}=3.03$) גבוה מממוצע התשובות של ילדים ונוער ($\bar{X}=2.59$). כמו כן נמצאו הבדלים בין תחום ההתמחות קשישים לתחום ההתמחות התמכרויות, כך שממוצע התשובות של קשישים ($\bar{X}=3.03$) גבוה מממוצע התשובות של התמכרויות ($\bar{X}=2.57$). כלומר: עמדותיהם של עובדים סוציאליים מתחום התמחות קשישים בעולם התוכן "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים סוציאליים" חיוביות יותר משל אלה שבתחום התמחות ילדים ונוער ומשל אלה שבתחום התמכרויות.

נמצא גם קשר חיובי מובהק בין "ידע והיכרות עם החוק" לבין מקום העבודה. לבחינת מקור המובהקות נערך ניתוח Post-hoc מסוג Sheffe, ונמצאו הבדלים בין נבדקים שלא עובדים בכלל לבין נבדקים שעובדים במקומות ממשלתיים, כך שממוצע התשובות של "לא עובד" ($\bar{X}=2.15$) נמוך מממוצע התשובות של "ממשלתי" ($\bar{X}=3.21$). לבסוף, בניסיון לאתר קשרים בין השאלות הקשורות ל"חשיפה למשפט" לבין עולמות התוכן השונים נמצא קשר מובהק בין עולם התוכן "ידע והיכרות עם החוק" לבין "האם במקום עבודתך יש יועץ משפטי?" ($t=1/92$); כלומר: אלה שבמקום עבודתם יש יועץ משפטי עמדותיהם בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" חיוביות יותר. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

קשרים בין המשתנים התלויים לבין עצמם

בחלק האחרון של בדיקת הממצאים נערכה בחינה של הקשרים בין המשתנים התלויים לבין עצמם. כדי לבדוק כיצד כל עולם תוכן משפיע על עולמות התוכן האחרים ומושפע

מהם, נערך מבחן פירסון. בחינה זו אפשרה לנו לגלות מה הם עולמות התוכן שיש ביניהם זיקה וכיצד עמדות הנבדק בעולם תוכן אחד מושפעות מעמדותיו בעולם תוכן אחר. הממצאים מפורטים בלוח 4 להלן.

לוח 4

מתאם Pearson בין עולמות התוכן השונים לבין עצמם (N=202)

זיקה בין חוק לעו"ס	השפעת החוק על העו"ס בשטח	עמדות כלליות כלפי החוק	עמדות כלפי ביהמ"ש ויחסו לעוסי"ם	השפעת החוק על קבוצות חלשות	ידע והיכרות עם החוק	מקום החוק בהכשרה	
						1.0000	מקום החוק בהכשרה
					1.0000	* -0.151	ידע והיכרות עם החוק
				1.0000	** 0.297	** 0.201	השפעת החוק על קבוצות חלשות
			1.000	-0.298 **	** -0.396	0.082	עמדות כלפי ביהמ"ש ויחסו לעוסי"ם
		1.0000	-0.378 **	** 0.575	** 0.200	* 0.150	עמדות כלליות כלפי החוק
	1.000	0.092	0.045	0.133	0.032	* 0.146	השפעת החוק על העו"ס בשטח
1.000	0.072	** 0.378	* -0.155	** 0.427	0.080	** 0.201	זיקה בין חוק לעו"ס

המספר מייצג מתאם של פירסון

PV<0.05 *

PV<0.01 **

PV<0.001 ***

מלווה 4 עולה שבין עולם התוכן "מקום החוק בהכשרה" לבין עולמות התוכן שלהלן נמצאו קשרים חיוביים בינוניים מובהקים: זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית, השפעת החוק על העובד הסוציאלי בשטח, עמדות כלליות כלפי החוק, השפעת החוק על קבוצות חלשות. כלומר: בעלי העמדות החיוביות בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" יהיו בעלי עמדות חיוביות בעולמות התוכן שנמצא שיש להם קשר חיובי עם עולם תוכן זה. מלבד זאת נמצא קשר שלילי חלש מובהק עם עולם התוכן של ידע והיכרות עם החוק; כלומר: בעלי העמדות חיוביות בעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" יהיו בעלי עמדות שליליות יותר בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" ולהפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

נמצא שלעולם התוכן "ידע והיכרות עם החוק" יש קשר חיובי בינוני מובהק עם "השפעת החוק על קבוצות חלשות" ו"עמדות כלליות כלפי החוק". כלומר: בעלי עמדות חיוביות בעולם התוכן של "ידע והיכרות עם החוק" יהיו בעלי עמדות חיוביות יותר בעולמות התוכן שנמצא קשר חיובי בינם לבין עולם תוכן זה. עוד נמצא קשר שלילי עם "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים"; כלומר: בעלי עמדות חיוביות ב"ידע והיכרות עם החוק" יהיו עמדותיהם בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" שליליות יותר ולהפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

נמצאו קשרים חיוביים בינוניים מובהקים בין עולם התוכן "השפעת החוק על קבוצות חלשות" לבין עולמות התוכן האלה: "עמדות כלליות כלפי החוק" ו"זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית". כלומר: בעלי עמדות חיוביות בעולם התוכן של "השפעת החוק על קבוצות חלשות" יהיו בעלי עמדות חיוביות יותר בעולמות התוכן שנמצא קשר חיובי בינם לבין עולם תוכן זה. מלבד זאת נמצא קשר שלילי חלש עם עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים. כלומר: בעלי עמדות חיוביות ב"השפעת החוק על קבוצות חלשות" יהיו עמדותיהם בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" שליליות יותר ולהפך. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

קשר שלילי בינוני מובהק נמצא בין עולם התוכן "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" לבין עולמות התוכן "עמדות כלליות כלפי החוק" ו"זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית". כלומר: בעלי עמדות חיוביות בעולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" יהיו בעלי עמדות שליליות יותר בעולמות התוכן שנמצא קשר איתם. שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

לבסוף, קשר חיובי בינוני מובהק נמצא בין עולם התוכן "עמדות כלליות כלפי החוק" לבין "זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית". כלומר: בעלי עמדות חיוביות בעולם התוכן של "עמדות כלליות כלפי החוק" יהיו בעלי עמדות חיוביות גם בעולם התוכן של "זיקה בין חוק לעבודה סוציאלית". שאר הקשרים לא נמצאו מובהקים.

דין

מטרת מחקר זה היתה לבחון עמדות של עובדים סוציאליים כלפי חוק ומשפט. נושא זה טרם נחקר כאמור, ולא נמצאו מחקרים העוסקים בנושא. סקירת הספרות מגלה שיש כוחות מקרבים וכוחות מרחיקים בין שתי הפרופסיות ושכשנים האחרונות המגמה נוטה לעבר הכוחות המקרבים. באופן כללי ניתן לומר, שתוצאות המחקר איישו את ההשערה הראשונית, ואכן עמדותיהם של העובדים הסוציאליים כלפי חוק ומשפט הן חיוביות. על רקע טענות שנשמעו בספרות בעבר נראה שכשנים האחרונות חלה התקרבות בין שתי הפרופסיות. ממצא זה כשלעצמו הוא חדשני ומרענן, ושובר את דפוס המחשבה ששרר בעבר ולפיו עובדים סוציאליים נרתעים מעולם התוכן המשפטי של העבודה הסוציאלית ואינם מתעניינים בו.

הניתוח המעמיק יותר, לפי עולמות התוכן המרכיבים את הציון הכללי, מלמד שעולם התוכן של "מקום החוק בהכשרה" קיבל את הציון הגבוה ביותר. מכך אנו למדים שהעובדים הסוציאליים חשים וחושים שיש צורך להרחיב את הלימוד בתחומים אלה ולחזק את הכוחות המקרבים. יש כאן סתירה עם מחקרים שנעשו בעבר ונסקרו בסקירת הספרות, הטוענים שהעובדים הסוציאליים מסתייגים מלימוד החוק והמשפט (שניט, 1988; Brennan & Khinduka, 1972; Fogelson, 1970; Katz, 1961; Senna, 1975). חיזוק או גיבוי לממצא זה ניתן לראות בסקירת הספרות שציינה שעבודתו של העובד הסוציאלי כיום מושפעת ומונחת כמעט בכל פעולה בידי החוק והמשפט; בכלל ניתן לומר שתהליך הפרופסיונליזציה שעברה העבודה הסוציאלית גורם לה להיות מושפעת יותר מהחוק וכפופה להוראות ככתבן וכלשונון בחוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996. מתוצאות המחקר הנוכחי נראה שהעובדים הסוציאליים חשים דבר זה ומרגישים שיש צורך להגביר את לימודי החוק. ממצאים אלה מתיישבים גם עם ממצאי מחקר דומה שנערך ביחס לעמדות עובדים סוציאליים כלפי חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996. גם שם, במדגם של 337 עובדים סוציאליים, נמצאו תמיכה ועמדות חיוביות כלפי הרגולציה החוקית והלגליזציה של העבודה הסוציאלית (Doron, Rosner, & Karpel, 2006). ממצא זה מתיישב ברמה מסוימת גם עם ממצא אחר ולפיו יש קשר חיובי בין ההופעה בבתי המשפט לבין עמדות חיוביות כלפי החוק. ההופעה בבתי המשפט מאפשרת לעובדים הסוציאליים להיחשף באופן ישיר ובלתי אמצעי למערכת הצדק, ולהתרשם מיכולתה לתרום לקידום ערכי העבודה הסוציאלית. ייתכן לפיכך שחלק מלימודם של העובדים הסוציאליים את תחום המשפט והחוק צריך לכלול גם ביקור בבתי משפט ומגע בלתי אמצעי עם ההליך המשפטי הלכה למעשה.

מנגד קיבל עולם התוכן של "עמדות כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים" את הציון הנמוך ביותר. ניתן ללמוד מכך שלמרות התחזקות הכוחות המקרבים עדיין שוררים

גם הכוחות המרחיקים והתחושה שיש פער בין שני המקצועות לפחות בהקשר האדוורסרי, הלעומתני, שלו. התחושה בקרב העובדים הסוציאליים שמשקפת במחקר זה היא שבבית המשפט לא מכבדים אותם מספיק כאנשי מקצוע, וכן שדרך עבודתם של בתי המשפט, השופטים ועורכי הדין לא נותנת מענה מקיף מספיק, ולא תמיד בהכרח הצדק יוצא לאור. ניתן לראות חיזוק למגמה זו בדבריו של מילר (Miller, 1980), שטען שהעובדים הסוציאליים מפחדים מהחוק ולא אוהבים אותו, ולעתים רואים בו גורם מפריע לעבודתם. עוד חיזוק מקבל ממצא זה ממחקרים שנעשו עד היום בנוגע לעמדות של עובדים סוציאליים כלפי מערכת החוק והמשפט, שגם בהם נמצא שאין עמדותיהם חיוביות. למרות ההתקרבות האידיאולוגית שמתרחשת בשנים האחרונות בין העבודה הסוציאלית למשפט עדיין יש גורמים בסיסיים שגורמים לרתיעה וחשש מבתי המשפט. חיזוק לטענה זו נמצא לאחרונה גם אצל טיילור (Taylor, 2006), שטוענת שעדיין יש מתח בין עו"ד לעו"ס בגלל הבדלים בסיסיים בתרבות המקצועית ובתפיסות המנחות את שני המקצועות. היא טוענת שעורכי דין ועובדים סוציאליים משתפים פעולה פעמים רבות, כדי לעזור לאוכלוסיות נזקקות להגיע למשאבים בחברה, אבל בין שני המקצועות שורר קונפליקט תמידי שמאופיין בניגוד תפקידים, בחובות מקצועיות שונות ובמחויבויות אתיות שונות.

מעיון בתוצאות נראה לכאורה שיש סתירה בין ממצאי המחקר. מצד אחד נמצא שעמדותיהם של העובדים הסוציאליים כלפי החוק והמשפט חיוביות, ומצד אחר נמצא שעמדותיהם כלפי בית המשפט ויחסו לעובדים הסוציאליים שליליות. ניתן להסביר ממצאים אלה כך: עובדים סוציאליים תופסים את החוק ככלי מקצועי שבא להנחות את העבודה ולתת מענים לאוכלוסייה הנזקקת. בה בעת הם רואים בבתי המשפט סמכות שפוסקת בענייני עבודתם ולא תמיד מתוך הבנה מקצועית מספקת. הסבר אחר נעוץ בעובדה שככל הנראה רוב העובדים הסוציאליים פשוט לא מכירים מספיק את ההיבט של בתי המשפט. ניתן ללמוד זאת מהממצא שככל שעובד סוציאלי מופיע יותר בבתי המשפט, עמדותיו חיוביות יותר.

מבחינת ההקשרים בין עולמות התוכן נמצא שיש קשר מובהק חיובי בין מקום החוק בהכשרה לבין השפעת החוק על קבוצות חלשות, עמדות כלליות, השפעת החוק על העובדים הסוציאליים בשטח והזיקה בין העובד הסוציאלי לחוק ולמשפט. כלומר: ככל שהחוק יקבל מקום גדול יותר בהכשרת העובדים הסוציאליים, כך תגדל השפעתו על עבודתם, ותגדל הקרבה בין שתי הפרופסיות. בסקירת הספרות נטען שעובד סוציאלי טוב הוא זה ששולט בחוקים ומכיר אותם. טיעון זה מקבל חיזוק בממצאים, ואף נראה שהעובדים הסוציאליים חשים שהיכרות רחבה יותר עם החוק תשפר את עבודתם. הממצאים גם מגלים שככל שהעמדות בעניין ידע והיכרות עם החוק חיוביות יותר, כך העמדות בעניין השפעה על קבוצות חלשות והעמדות הכלליות חיוביות יותר. זהו ממצא

נוסף שמחזק את חשיבות העמקת ההיכרות והידע של החוק בידי העובדים הסוציאליים. ממצא זה משקף את הגדרת החוק האומרת שחוק הוא כלי להסדרה ולעיצוב חברתי, והוא משמש לשמירה על הסדר הציבורי, ולעתים נותן מענה לבעיות חברתיות. הוא אף מקפל בתוכו הגדרות לשני מושגים: זכויות וצדק (Braye & Brieland, & Lemmon, 1977; Cotterrell, 1992 Alcock & Harris, 1982; Preston-Shoot, 1997). נראה שמטרות החוק אכן באות לידי ביטוי בתוצאות המחקר ושהעובדים הסוציאליים חשים שלחוק יש השפעה, הן על עבודתם והן על האוכלוסיות שהם משרתים. לבסוף, נראה גם שככל שהעובדים הסוציאליים חשים שלחוק יש השפעה גדולה יותר על ציבור הלקוחות שלהם, הזיקה בין העבודה הסוציאלית לחוק גדלה. גם כאן ממצא זה מקבל חיזוק מסקירת הספרות שבה נטען שיש התקרבות אידיאולוגית בין שני המקצועות; שניהם עוסקים היום בזכויות אדם, ושניהם כלים לקידום זכויות אלה ולקידום שינוי חברתי.

סיכום והמלצות

ממצאי המחקר מציגים נקודת מבט חיובית בכל הנוגע להתפתחות הקיימת והפוטנציאלית ביחסים בין העבודה הסוציאלית לחוק ולמשפט. ככל שהדברים נוגעים לזיקות ההדדיות שבין העבודה הסוציאלית למשפט, הרי שמעורבות המדינה, האקדמיה והאיגודים המקצועיים בנושא המדיניות ההכשרה והיחסים שבין הפרופסיות יכולה להביא לשינוי הדפוסים הקיימים ולחיזוק מגמת ההתקרבות. תוצאות המחקר הראו, כאמור, שעובדים סוציאליים שיצא להם להופיע יותר בבית המשפט פיתחו עמדות חיוביות יותר מאלה שלא יצא להם להופיע. מנתון זה ניתן ללמוד שלחיזוק הקשר עם בתי המשפט ולהרחבת החשיפה ההדדית בין שני המקצועות יש פוטנציאל של הגברת היחס החיובי של העובדים הסוציאליים כלפי מערכת המשפט. יתרה מכך, בשנים האחרונות עבודתו של העובד הסוציאלי מושפעת יותר ויותר מהחוק, ונדבכים רבים שלה נוגעים למערכת המשפט. על כן יש להגביר את שיתוף הפעולה בין העובדים הסוציאליים לבין עורכי הדין בפרט ובתי המשפט בכלל. ניתן לחזק התקרבות זו על ידי תגבור לימודי החוק במסגרת לימודי העבודה הסוציאלית. יש צורך בתגבור ההשתלמויות לעובדים סוציאליים בשטח בנושא העובד הסוציאלי והחוק, גם לאחר גמר הלימודים הפורמליים. נראה שלאור תוצאות המחקר יש צורך לערוך יותר מפגשים בין עובדים סוציאליים למערכת המשפט כדי לגשר על הפערים ולהעמיק אצל העובדים הסוציאליים את ההבנה של התהליך המשפטי. עוד עולה ממחקר זה שבמקומות עבודה שבהם יש יועץ משפטי הידע של החוק נרחב יותר. ניתן לראות את החשיבות של יועץ משפטי במקומות העבודה, לא רק ככתובת למתן מענה מקצועי בתחום החוק והמשפט, אלא גם כנתיב להגברת הידע של העובדים בתחום זה.

עם כל האמור לעיל, ממצאי המחקר גם מעוררים עוד שאלות רבות. עדיין אין הם מסוגלים לתת תמונה מדויקת ביחס לכוחות והמניעים שגרמו להתקרבות העובדים הסוציאליים לעולם המשפט. לשם כך נדרשים מחקרי המשך שיאפשרו להעמיק את ההבנה התיאורטית של המציאות שהתגלתה במחקר זה. כך למשל ניתן לערוך בעתיד מחקר איכותני שינסה להבין ברמה התוכנית את המשמעות הסובייקטיבית שמעניקים עובדים סוציאליים לרצונם להעמיק את היכרותם את החוק. ניתן גם לערוך מחקר שבודק עמדות של שופטים ועורכי דין כלפי העבודה הסוציאלית והעובדים הסוציאליים ולבחון אם מגמת ההתקרבות שעלתה במחקר זה בנוגע לאוכלוסיית העובדים הסוציאליים היא הדדית ומורגשת גם בקרב אנשי החוק. כיוון מחקרי אחר יכול לבחון דווקא את עמדותיהם של השופטים העוסקים בתחומים הקרובים לעבודה הסוציאלית, לחקור באמצעותם את הכוחות המונעים משני המקצועות להתקרב מזה ואת נקודות החוזק בקשר בין שני המקצועות מזה. בנוגע לתחום ההכשרה בתחום העבודה הסוציאלית ניתן לערוך מחקר השוואתי בין סטודנטים בשתי אוניברסיטות שונות, האחת שבה יש דגש רב על לימוד החוק והמשפט ואחרת שמדגישה תחום זה פחות, ולבחון עד כמה דבר זה משפיע על עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי החוק והמשפט. במלים אחרות, יש כר נרחב למחקרי המשך לצורך העמקת ההבנה של הקשרים בין העבודה הסוציאלית למשפט והתפתחותם לאור השינויים החוקיים בישראל ובעולם.

מקורות

- ארבל, ד' וגייפמן, י' (1997). חוק בית משפט לענייני משפחה תשנ"ה 1995. הפרקליט, מג(ג), 1-22.
- בר צורי, ר' (2003). עובדים סוציאליים בישראל סקירת התפתחות בתחום בשנים 2002-1999. אתר האינטרנט של משרד התעשייה והמסחר הרשות לתכנון כוח אדם.
- גילת, י"צ (2002). על חוק העובדים הסוציאליים תשנ"ו-1996 ועל מקצת חידושי. קריית המשפט – שנתון הקריה האקדמית, ב', 239-263.
- גריין, ד' (1995). שאלון לבדיקת עמדות אישיות וחברתיות של נוער ישראלי כלפי חשיש ומריחואנה. חברה ורווחה, ט"ו, 243-225.
- דורון, א' (1988). הבטחת הכנסה – שינוי המדיניות ודרכי הביצוע. ביטחון סוציאלי, 31, 74-87.

- דורון, י' (2004). מ"עבודה סוציאלית וחוק" ל"עבודה סוציו-משפטית": במקום הקדמה. פורום חיפה לעבודה סוציאלית, 2, 6-13.
- דורון, י', רוזנר, י' והנס-קרפל, מ' (2007). חוק, עבודה סוציאלית ופרופסיונליזם: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי חוק העובדים הסוציאליים, התשנ"ו-1996. חברה ורווחה, כז(2), 189-213.
- זיו, נ' (2008). עריכת דין לשינוי חברתי בישראל. מבט לעתיד לאחר שני עשורי פעילות. מעשי משפט, א, 19-36.
- חוק העובדים הסוציאליים התשנ"ו-1996.
- כהן, ב' וכוכבינדר, א' (עורכים). (2005). מן הכוח אל הפועל: גישת הכוחות בעבודה סוציאלית. תל אביב: רמות.
- כורזים, י' (1978). העובד הסוציאלי הישראלי כמתריע חברתי. ביטחון סוציאלי, 16, 131-124.
- לבנשטיין, א' (1983). חוק ביטוח סיעוד והשפעתו על כיווני התפתחות שירותי הרווחה בישראל בעשור הקרוב. גרונטולוגיה, 24, 3-8.
- מאוטנר, מ' (1993). ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי. תל אביב: מעגלי דעת.
- נייפריס, י' (1984). רווחה חברתית והשירותים הסוציאליים בישראל. ירושלים: מועצת בתי הספר לעבודה סוציאלית בישראל.
- רוזנפלד, י' (1993). שותפות – קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית, י"ג (3), 225-236.
- רוזנר, י' וגולדשטיין, ש' (2000). חוק העובדים הסוציאליים הלכה ומעשה. תל אביב: רמות.
- שניט, ד' (1988). החוק, הפרט ושירותי הרווחה: המסגרת החוקית של העבודה הסוציאלית בישראל. ירושלים: מאגנס.
- שפירו, ש', שרר, מ', קורין-לנגר, נ' ווייס, ע' (2002). התפתחות מקצוע העבודה הסוציאלית בישראל. חברה ורווחה, כ"ב (2), 135-152.
- Aiken, J. & Wizner, S. (2003). Law as social work. *Washington University Journal of Law and Policy*, 11, 63-82.

- Alcock, P. & Harris, P. (1982). *Welfare law and order*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Alexander, J. & Shimdt, K. H. (1996). Social engineering: Genealogy of a concept. In A. Podgorecki, J. Alexander & R. Shields (Eds.). *Social Engineering* (pp.1-21). Ottawa, Canada: Carleton University Press.
- Allport, G. W. (1935). Attitudes. In C. Murchison (Ed.). *Handbook of Social Psychology* (pp. 798-844). Worcester, MA: Clark University Press.
- Baylis, P. J. (2004). Social work's protracted identity crisis: A Lacanian perspective. *Psychoanalytic Social Work*, 11(1), 55-69.
- Bem, D. J. (1970). *Beliefs, attitudes and human affairs*. Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Ben-Zur, H. (2002). Coping, affect, and aging: The roles of mastery and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 32, 357-372.
- Biggerstaff, M.A. (2000). A critique of the Model State Social Work Practice Act. *Social Work*, 45(2), 105-115.
- Braye, S. & Preston-Shoot, M. (1997). *Practicing Social Work Law* (2nd ed.). London: MacMillan Press Ltd.
- Brayne, H., Martin, G., & Carr, H. (2001). *Law for Social Workers*. Oxford: Oxford University.
- Brennan, W. C. & Khinduka, S. K. (1971). Role expectations of social workers and lawyers in the juvenile court. *Crime and Delinquency*, 17, 191-201.
- Brieland, D. & Lemmon, J. (1977). *Social Work and the Law*. St. Paul, Minn.: West Publishing.
- Compton, R. B. & Galaway, B. (1994). *Social Work Processes*. Brooks/Cole: California.
- Cotterrell, R. (1992). *The Sociology of Law: An Introduction* (2nd ed.). London: Butterworth.

- Crowne, D. P. & Marlowe, D. (1964). *The Approval Motive: Studies in Evaluative Dependence*. New York: Wiley.
- Deweese, M. & Roche, S. (2001). Teaching about human rights in social work. *Journal of Teaching in Social Work, 21*(1/2), 137-155.
- Doron, I., Rosner, I., & Karpel, M. (2006). Law, social work & professionalism: Social Workers attitudes towards The Social Workers Act. *Manuscript submitted for publication*.
- Dror, Y. (1970). Law as a tool of direct social change. *American Behavioral Scientist, 13*, 553-559.
- Eagly, A. H. & Chaiken, S. (1998). Attitudes structure and function .In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & L. Gardner (Eds.), *The Handbook of Social Psychology* Vol. 1 (4th ed.) (pp.269-322). Boston: McGraw-Hill.
- Fogelson, F. B. (1970). How social workers perceive lawyers. *Social Casework, 51*, 95-101.
- Germain, C. B. & Gitterman, A. (1996). *The Life Model of Social Work Practice: Advances in Theory and Practice*. NY: Columbia University Press.
- Hardcastle, D. A. (1977). Public regulation of social work. *Social Work, 22*, 14-20.
- Hepworth, D. H., Roorey, R. H., & Larsen, J. (2002). *Direct Social Work Practice: Therapy and Skills*. Pacific Grove, CA: Brooks/ Cole.
- Hugman, R. (1996). Professionalization in social work: The challenge of diversity. *International Social Work, 39*(2), 131-147.
- Katz, S. N. (1961). The lawyer and the casework: Some observations. *Social Casework, 42*, 10-15.
- Kelsen, H. (1967). *Pure Theory of Law* (Trans. by M. Knight). L.A.: University of California Press.
- Lynch, R. S. & Brawley, E. A. (1994). Social workers and the judicial system: Looking for a better fit. *Journal of Teaching in Social Work, 10*(1/2), 65-82.

- Millar, M. G. & Tesser, A. (1989). The effects of effective-cognitive consistency and thought on the attitude-behavior relation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 25, 189-202.
- Miller, J. (1980). Teaching Law and Legal Skills to Social Workers. *Journal of Education for Social Work*, 16(3), 87-95.
- Mizrahi, T. (1992). Social work in health care regulation and legislation. *National Health Line*, 17(2), 87-91.
- Reichert, E. (2003). *Social Work and Human Rights: A Foundation for Policy and Practice*. NY: Columbia University Press.
- Rice, R. G. (1970). *A Scale for measuring attitude changes among inmates of local jails and among correctional workers*. Unpublished doctoral dissertation, University of Florida.
- Senna, J. J. (1975). Social workers in public defender programs. *Social Work*, 20, 271-277.
- Sherif, C. W. & Sherif, M. (1967). *Attitude, Ego-involvement and Change*. New York: Wiley.
- Stone, G. (1999). Evaluation of an effort to improve students' attitudes toward technology. *Arete*, 23(3), 46-53.
- Taylor, S. (2006). Educating future practitioners of social work and law: Exploring the origins of inter professional misunderstanding. *Children and Youth Services Review*, 28, 638-653.
- Vago, S. (1994). *Law and Society* (4th ed.). NY: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Weiss, I. & Gal, J. (2003). Israel. In I. Weiss, J. Gal & J. Dixon (Eds.), *Professional ideologies and preferences in Social Work: A global study* (pp.141-157). London: Preager.
- Weiss, I., Gal, J., & Dixon, J. (Eds.). (2003). *Professional ideologies and preferences in Social Work: A global study*. London: Preager.

Weiss, I. & Welbourne, P. (Eds.). (2007). *Social Work as a Profession: A Comparative Cross-national Perspective*. Birmingham, UK: Venture Press.

נספח

רשימת ההיגדים

ציינו באיזו מידה אתם מסכימים עם כל אחת מההצהרות שלהלן.

סמנו X במשבצת המתאימה לפי הסולם 5-1 כאשר 1 = מאוד לא מסכים; ו-5 = מאוד מסכים.

(המשבצות הושטו מנספח זה)

1.	יש צורך להרחיב את היקף לימוד החוק והמשפט בלימודי העבודה הסוציאלית
2.	החוק והמשפט בישראל תורמים לקידום זכויות המטופלים בעבודה סוציאלית
3.	אני לא מכיר/ה מספיק טוב את החוק והמשפט בישראל
4.	הכרת החוק והמשפט מקלה על פתרון דילמות אתיות בעבודה המעשית בעבודה סוציאלית
5.	החוק והמשפט בישראל מקדמים את זכויות הקבוצות החלשות בישראל
6.	לימוד ההיבטים החוקיים והמשפטיים של העבודה הסוציאלית אינו חיוני להכשרה המקצועית של עובדים סוציאליים
7.	לעובדים סוציאליים תפקיד חשוב בעיצוב החוק והמשפט בתחום הרווחה בישראל
8.	החוקים עושים את החברה לבטוחה יותר
9.	אני יודע/ת את החוקים הקשורים לעבודתי כעו"ס
10.	קיים פער אשר אינו ניתן לגישור בין האידיאולוגיה של העבודה הסוציאלית לבין זו של מערכת החוק והמשפט
11.	החוקים הם טובים, אבל בתי המשפט מפרשים אותם בצורה לא טובה
12.	כשסיימתי את הכשרתי כעובד/ת סוציאלית הרגשתי חסר/ת אונים בכל הנוגע להיבטים החוקיים של המקצוע
13.	החוק והמשפט בישראל מסייעים לעבודה הסוציאלית להגשים את מטרותיה
14.	בתי המשפט בישראל אינם בוטחים מספיק בעובדים הסוציאליים
15.	החוק הוא זה שמבטיח לנו את החופש
16.	אני מרגיש טוב עם רמת הידע שלי בתחום החוק והמשפט
17.	אי ידיעת החוק עלולה לפגוע בלקוחות
18.	החוק והמשפט בישראל מהווים גורם מעכב לפעולה מקצועית של העובדים הסוציאליים
19.	אני מפחד/ת להופיע כאיש מקצוע בבית המשפט
20.	החוק והמשפט בישראל מגנים על העובדים הסוציאליים בעבודתם
21.	החוק והמשפט בישראל מהווים כלים לדיכוי אוכלוסיות מוחלשות
22.	בבתי המשפט בישראל הצדק יוצא לאור

החוק בישראל מנותק מהמציאות	.23
החוק והמשפט הם כלים חשובים לקידום צדק חברתי בישראל	.24
העבודה הסוציאלית והמשפט בישראל משלימים זה את זה	.25

